

द्वितीयः पाठः

एषः कः ? एषा का ? एतत् किम् ?

0672CH02

पुंलिङ्गम्

एकवचनम्

बालकः

वृक्षः

गजः

द्विवचनम्

बालकौ

वृक्षौ

गजौ

बहुवचनम्

बालकाः

वृक्षाः

गजाः

स्त्रीलिङ्गम्

एकवचनम्

बालिका

द्विवचनम्

बालिके

बहुवचनम्

बालिकाः

वैद्या

अजा

वैद्ये

अजे

वैद्याः

अजाः

नपुंसकलिङ्गम्

एकवचनम्

पत्रम्

द्विवचनम्

पत्रे

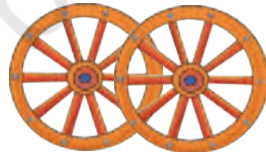
बहुवचनम्

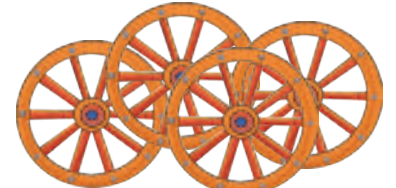
पत्राणि

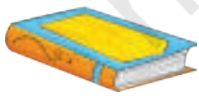
चक्रम्

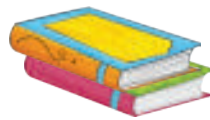
चक्रे

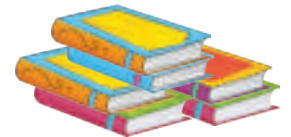
चक्राणि

पुस्तकम्

पुस्तके

पुस्तकानि

क्रियापदानि

एकवचनम्

पठति

पिबति

खादति

गच्छति

क्रीडति

द्विवचनम्

पठतः

पिबतः

खादतः

गच्छतः

क्रीडतः

बहुवचनम्

पठन्ति

पिबन्ति

खादन्ति

गच्छन्ति

क्रीडन्ति

सर्वनामप्रयोगः

सः शुकः

तौ शुकौ

ते शुकाः

एषः बालकः

एतौ बालकौ

एते बालकाः

सा शिक्षिका

ते शिक्षिके

ताः शिक्षिकाः

एषा बालिका

एते बालिके

एताः बालिकाः

तत् फलम्

ते फले

तानि फलानि

एतत् फलम् ।

एते फले

एतानि फलानि

पुंलिङ्गम् (एकवचनम्)

- सः कः?
सः शिक्षकः ।
सः किं करोति ?
सः पाठयति ।
किं सः भ्रमति ?
न, सः न भ्रमति ।
सः तु पाठयति ।

पुंलिङ्गम् (द्विवचनम्)

- तौ कौ ?
तौ मयूरौ ।
तौ किं कुरुतः ?
तौ नृत्यतः ।
किं तौ खादतः ?
न, तौ न खादतः ।
तौ तु नृत्यतः ।

पुंलिङ्गम् (बहुवचनम्)

- ते के ?
ते बालकाः ।
ते किं कुर्वन्ति ?
ते क्रीडन्ति ।
किं ते गायन्ति ?
न, ते न गायन्ति ।
ते तु क्रीडन्ति ।

पुंलिङ्गम् (एकवचनम्)

एषः कः ?

एषः शिक्षकः ।

शिक्षकः किं करोति ?

शिक्षकः लिखति ।

किम् एषः पठति ?

न, एषः न पठति । एषः लिखति ।

पुंलिङ्गम् (द्विवचनम्)

एतौ कौ ?

एतौ बालकौ ।

बालकौ किं कुरुतः ?

बालकौ पठतः ।

किम् एतौ लिखतः ?

न, एतौ न लिखतः । एतौ तु पठतः ।

पुंलिङ्गम् (बहुवचनम्)

एते के ?

एते बालकाः ।

बालकाः किं कुर्वन्ति ?

बालकाः पिबन्ति ।

किम् एते पिबन्ति ?

आम्, एते फलरसं पिबन्ति ।

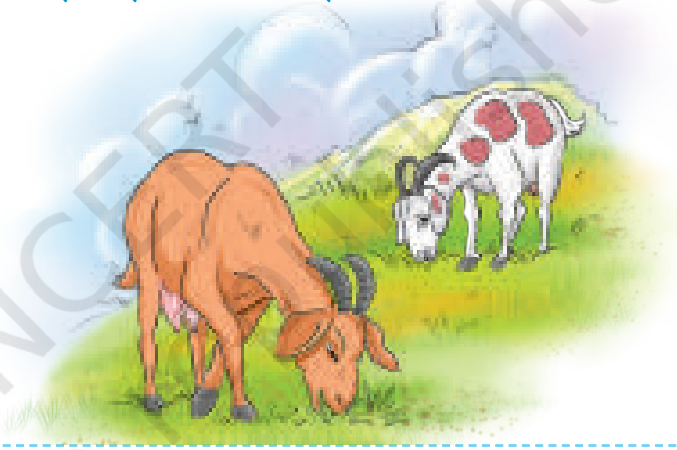
स्त्रीलिङ्गम् (एकवचनम्)

- सा का ?
सा वृद्धा ।
सा किं करोति ?
सा विहरति ।
किं सा क्रीडति ?
न, सा न क्रीडति ।
सा तु विहरति ।

स्त्रीलिङ्गम् (द्विवचनम्)

- ते के ?
ते अजे ।
ते किं कुरुतः ?
ते चरतः ।
किं ते पिबतः ?
न, ते न पिबतः ।
ते तु चरतः ।

स्त्रीलिङ्गम् (बहुवचनम्)

- ताः काः ?
ताः महिलाः ।
ताः किं कुर्वन्ति ?
ताः धावन्ति ।
किं ताः गायन्ति ?
न, ताः न गायन्ति ।
ताः तु धावन्ति ।

स्त्रीलिङ्गम् (एकवचनम्)

एषा का ?

एषा लता ।

एषा किं करोति ?

एषा खादति ।

किम् एषा पठति ?

न, एषा न पठति । एषा तु खादति ।

स्त्रीलिङ्गम् (द्विवचनम्)

एते के ?

एते बालिके ।

एते किं कुरुतः ?

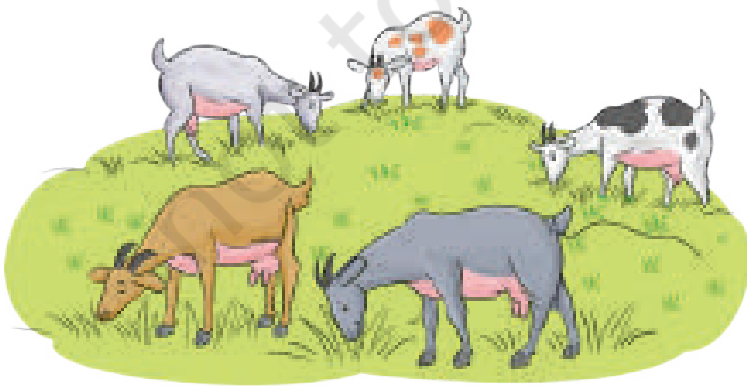
एते भ्रमतः ।

किम् एते धावतः ?

न, एते न धावतः । एते तु भ्रमतः ।

स्त्रीलिङ्गम् (बहुवचनम्)

एताः काः ?

एताः अजाः ।

एताः किं कुर्वन्ति ?

एताः चरन्ति ।

किम् एताः धावन्ति ?

न, एताः न धावन्ति । एताः तु चरन्ति ।

नपुंसकलिङ्गम् (एकवचनम्)

तत् किम् ?

तत् चन्द्रयानम् ।

किं तत् विमानम् ?

न, तत् विमानं न ।

तत् तु चन्द्रयानम् अस्ति ।

नपुंसकलिङ्गम् (द्विवचनम्)

ते के ?

ते पुस्तके ।

किं ते पत्रे ?

न, ते पत्रे न ।

ते तु पुस्तके स्तः ।

नपुंसकलिङ्गम् (बहुवचनम्)

तानि कानि ?

तानि रेलयानानि ।

किं तानि बसयानानि ?

न, तानि बसयानानि न ।

तानि तु रेलयानानि सन्ति ।

नपुंसकलिङ्गम् (एकवचनम्)

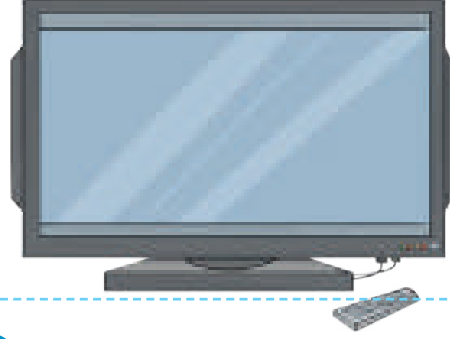
एतत् किम् ?

एतत् दूरदर्शनम् ।

किम् एतत् सङ्गणकम् ?

न, एतत् सङ्गणकं न ।

एतत् तु दूरदर्शनम् अस्ति ।

नपुंसकलिङ्गम् (द्विवचनम्)

एते के ?

एते फले ।

किम् एते कन्दुके ?

न, एते कन्दुके न ।

एते तु फले स्तः ।

नपुंसकलिङ्गम् (बहुवचनम्)

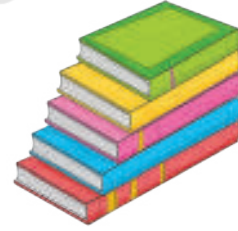
एतानि कानि ?

एतानि पुस्तकानि ?

किम् एतानि सोपानानि सन्ति ?

न, एतानि सोपानानि न ।

एतानि तु पुस्तकानि सन्ति ।

उच्चैः पठन्तु स्मरन्तु अवगच्छन्तु च

पुंलिङ्गम्			स्त्रीलिङ्गम्			नपुंसकलिङ्गम्		
एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्	एकवचनम्	द्विवचनम्	बहुवचनम्
सः	तौ	ते	सा	ते	ताः	तत्	ते	तानि
एषः	एतौ	एते	एषा	एते	एताः	एतत्	एते	एतानि
कः	कौ	के	का	के	काः	किम्	के	कानि

वयं शब्दार्थान् जानीमः

शब्दः	अर्थः	हिन्दी	English	मातृभाषया अर्थं लिखन्तु
लता	वल्ली	बेल	Creeper	
फलम्	फलम्	फल	Fruit	
पुस्तकम्	ग्रन्थः	पुस्तक	Book	
अजा	छागी	बकरी	Goat	
सोपानम्	आरोहणम्	सीढ़ी	Stairs	
सङ्गणकम्	सङ्गणकयन्त्रम्	सङ्गणक	Computer	
दूरदर्शनम्	दूरदर्शनम्	दूरदर्शन	Television	

वयम् अभ्यासं कुर्मः

१. उदाहरणं दृष्ट्वा रिक्तस्थानानि पूरयन्तु ।

यथा -	बालकः	बालकौ	बालकाः
(क)	चषकः
(ख)	देवाः
(ग)	सैनिकः
(घ)	रजकौ
(ङ)	तन्त्रज्ञः

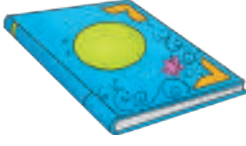

२. उदाहरणानुसारं पट्टिकातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानेषु संयोजयन्तु ।

यथा -	सः शुकः।
सः
सा
तत्

शुकः स्यूतः अजा फलम्
पुष्पम् महिषी वृक्षः कुक्कुरः
पार्वती पुस्तकम्

३. चित्राणि दृष्ट्वा संस्कृतपदानि लिखन्तु ।

(क)

(ख)

(ग)

(घ)

(ङ)

(च)

४. उदाहरणानुसारं पट्टिकातः पदानि चित्वा रिक्तस्थानेषु लिखन्तु ।

बालकाः वृक्षाः शिक्षिकाः पुष्पम् फलम् अजाः
मापिकाः गायिका रजकः फलानि सः लेखनी

एकवचनम्

बहुवचनम्

यथा - पुष्पम्

बालकाः

(क)

.....

(ख)

.....

(ग)

.....

(घ)

.....

(ङ)

.....

५. पट्टिकायां कानिचन पदानि सन्ति, तानि पदानि उचिते घटे पूर्यन्तु ।

सैनिकः कुक्कुरः गायिका महिषी जलम् चषकः द्वारम्
फलम् वृद्धा वृक्षः अजा वातायनम् अङ्कनी पुस्तकम् शुकः

६. उदाहरणानुसारं पट्टिकातः उपयुक्तपदं चित्वा रिक्तस्थानानि पूर्यन्तु ।

माला युवकौ पाठशाला मुखम् कमले
भवनानि बिडालः छात्राः लेखन्यौ मालाः

यथा - सा का ? सा पाठशाला ।

सः कः ?

तौ कौ ?

ते के ?

.....

.....

.....

सा का ?

ते के ?

ताः काः ?

.....

.....

.....

तत् किम् ?

ते के ?

तानि कानि ?

.....

.....

.....

७. निम्नलिखितानि वाक्यानि अधिकृत्य उदाहरणानुसारं प्रश्ननिर्माणं कुर्वन्तु ।

यथा - सः गजः। - सः कः ?

(क) सः बालकः। -

(ख) सा लता। -

(ग) सा नदी। -

(घ) तत् फलम्। -

(ङ) सः वृक्षः। -

एषः कः ? एषा का ? एतत् किम् ?

८. परस्परं सम्बद्धानि पदानि संयोजयन्तु, रिक्तस्थानेषु पूरयन्तु च ।

(क) कमलम्	गायतिकमलं विकसति ।.....
(ख) लेखकः	चालयति
(ग) फलम्	विकसति
(घ) नर्तकः	लिखति
(ङ) चालकः	पतति
(च) गायिका	नृत्यति

९. कोष्ठकेभ्यः उचितानि पदानि चित्वा वाक्यानि रचयन्तु ।

यथा - कः / का लिखति ? लेखकः लिखति । छात्रः लिखति । सा लिखति ।

(क) कः/ का धावति ? (बालकाः, बालिका, शुनकः)
(ख) कः/ का पठति ? (सुरेशः, जानकी, नलिनी)
(ग) किं पतति ? (फलम्, जलम्, कुसुमम्)
(घ) का / कः गच्छति ? (शिक्षिका, बालिका, तन्त्रज्ञः)
(ङ) का / कः / किम् अस्ति ? (माता, पिता, वाहनम्)

योग्यताविस्तरः

अकारान्तः शब्दः

यस्य शब्दस्य अन्ते 'अ'वर्णः अस्ति सः अकारान्तः शब्दः भवति ।

(एतादृशः शब्दः पुंलिङ्गे अथवा नपुंसकलिङ्गे भवति ।)

यथा - बालक्+अ	हस्त् + अ	अज् + अ
फल् + अ	ज्ञान् + अ	गृह् + अ

आकारान्तः शब्दः

यस्य शब्दस्य अन्ते 'आ'वर्णः अस्ति सः आकारान्तः शब्दः भवति ।

(एतादृशः शब्दः प्रायशः स्त्रीलिङ्गे भवति ।)

यथा - बालिक् + आ रम् + आ लत् + आ

ईकारान्तः शब्दः

यस्य शब्दस्य अन्ते 'ई'वर्णः अस्ति सः ईकारान्तः शब्दः भवति ।

(ईकारान्तः शब्दः प्रायशः स्त्रीलिङ्गे भवति ।)

यथा - नद् + ई लेखन् + ई घट् + ई

तत् एतत् किम्

* दकारान्त-पुंलिङ्गस्य	'तद्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'सः' इति ।
* दकारान्त-पुंलिङ्गस्य	'एतद्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'एषः' इति ।
* दकारान्त-स्त्रीलिङ्गस्य	'तद्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'सा' इति ।
* दकारान्त-स्त्रीलिङ्गस्य	'एतद्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'एषा' इति ।
* दकारान्त-नपुंसकलिङ्गस्य	'तद्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'तत्' इति ।
* दकारान्त-नपुंसकलिङ्गस्य	'एतद्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'एतत्' इति ।
* मकारान्त-पुंलिङ्गस्य	'किम्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'कः' इति ।
* मकारान्त-स्त्रीलिङ्गस्य	'किम्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'का' इति ।
* मकारान्त-नपुंसकलिङ्गस्य	'किम्'-शब्दस्य प्रथमैकवचन-रूपम्	'किम्' इति ।

परियोजनाकार्यम्

१. गृहजनानां मित्राणां वा साहाय्येन पञ्चदश (१५) गृहवस्तुनामानि लिङ्गविभागेन लिखन्तु ।

२. अधः केचन व्यावहारिकाः शब्दाः सन्ति । तेषाम् अर्थं शिक्षकस्य साहाय्येन अन्विष्य लिखन्तु ।

अकारान्त- पुंलिङ्गम्	आकारान्त- स्त्रीलिङ्गम्	ईकारान्त- स्त्रीलिङ्गम्	अकारान्त- नपुंसकलिङ्गम्
आसन्दः	बालिका	लेखनी	फलम्
सुधाखण्डः	महिला	अङ्कनी	उपनेत्रम्
स्यूतः	शाटिका	दूरवाणी	युतकम्
विद्यालयः	पेटिका	कूपी	मन्दिरम्
वृक्षः	पादुका	द्रोणी	भवनम्
कटः	उत्पीठिका	नदी	वातायनम्
तालः	रोटिका	घटी	व्यजनम्
दर्पणः	स्थालिका	नर्तकी	भोजनम्
दीपः	कुञ्चिका	वेणी	कदलीफलम्
घटः	सूचिका	कर्तरी	पाथेयपात्रम्
दण्डदीपः	तूलिका	गृहिणी	द्वारम्
गजः	मञ्जूषा	मार्जनी	वलयम्
नागदन्तः	छुरिका	सम्मार्जनी	उद्यानम्
रजकः	गृहगोधिका	सखी	सूच्यौषधम्
धीवरः	धूमनलिका	आकाशवाणी	उपांशुकम्
युवकः	दिनदर्शिका	वर्णलेखनी	पादांशुकम्
प्रश्नः	खट्वा	जननी	दिनम्
शुनकः	शाखा	नारी	उत्तरम्
आचार्यः	शिक्षिका	नगरी	उष्णीषम्
खगः	गुलिका	पुनःपूरणी	वस्त्रम्
सागरः	पिपीलिका	कुमारी	नगरम्